

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ПЕДАГОГІКА. ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 37.013.2(075)

С.В. Кушнар'ов,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник

ПРАВОВІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФІЛАКТИКИ ВАНДАЛІЗМУ В ПІДЛІТКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Розкрито сутність, причини та особливості вандалізму в підлітковому середовищі. Висвітлено сучасні методи профілактики та протидії вандалізму.

Ключові слова: неповнолітні, вандалізм, мотиви руйнівних дій, профілактика.

Раскрыты сущность, причины и особенности вандализма в подростковой среде. Освещены современные методы профилактики и противодействия вандализму.

Ключевые слова: несовершеннолетние, вандализм, мотивы разрушительных действий, профилактика.

Essence, causes and features of vandalism in the teenagers surrounding are revealed. Moreover the paper highlights modern methods of prevention and counteraction to vandalism.

Keywords: juvenile, vandalism, motives of destructive actions, prevention.

Останніми роками в Україні відбувається збільшення соціально-негативних явищ, зростання рівня насильства і жорстокості серед населення. У результаті деформації суспільної моралі розповсюджуються види поведінки, що порушують громадський спокій та завдають шкоди правам і законним інтересам громадян, суспільству та державі. До подібних проявів антигромадської поведінки належить вандалізм, який переважно вчиняється підлітками в громадських місцях і виявляється в умисному знищенні або пошкодженні майна (підпалах будинків, автомобілів, побитті вітрин), шляхів сполучення, релігійних споруд чи культових будинків, в оскверненні або знищенні релігійних святинь, нарузі над державними символами, пам'ятниками, похованнями тощо.

Термін “вандалізм” широко поширений в літературі, але в чинному законодавстві України не вживається. В Юридичній енциклопедії вандалізм визначається як “безглузде знищення культурних і матеріальних цінностей” [1, с. 304].

Водночас безглуздість вандалізму відносна, оскільки будь-яка людська діяльність вмотивована, а тому має свій особистісний сенс, хоча й не завжди усвідомлюваний дієвою особою і тим більше іншими людьми.

Неповнолітні скоюють акти вандалізму, як правило, для самоствердження, протесту проти встановлених у суспільстві норм поведінки, для підняття власного статусу в групі ровесників.

Вандалізм має ряд особливостей, зокрема: груповий характер; високу латентність; раптовість; непередбаченість; швидкість дій; комплексність; кримінальну спрямованість мотивації.

Безперечно, мотиви вандалізму пов'язані з актами агресивної поведінки окремих осіб або негативно збуджених груп людей (натовпу). По мірі загострення соціальних суперечностей у суспільстві збільшується не лише кількість насильницьких злочинів проти особи, а й кількість актів вандалізму.

Слід зазначити, що вандалізм – проблема міжнародна і пов'язують її, зазвичай, зі злочинністю неповнолітніх. У той же час, боротьба з вандалізмом у підлітковому середовищі дуже ускладнена, оскільки ця проблема на сьогодні недостатньо вивчена і заходи, які застосовуються, частіше всього спрямовані на викорінення наслідків, а не причин.

На відміну від Кримінального кодексу Російської Федерації [2], у Кримінальному кодексі України (далі – ККУ) [3] відсутня спеціальна норма, що передбачає відповідальність за вандалізм. Водночас такі діяння можуть в окремих випадках бути кваліфіковані, як: пошкодження релігійних споруд чи культових будинків (ст. 178); незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь (ст. 179); умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194); пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277); дрібне хуліганство (296); наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого (ст. 297); наруга над державними символами (ст. 338).

З урахуванням цього, особливого значення у сфері захисту інтересів особистості, суспільства і держави набуває юридична відповідальність, яка настає у результаті порушень правових норм.

Юридична відповідальність – це вид соціальної відповідальності, сутність якої полягає у застосуванні до правопорушників (фізичних та юридичних осіб) передбачених законодавством санкцій, що забезпечуються у примусовому порядку державою [1, с. 437].

Згідно з чинним законодавством України, залежно від галузевої приналежності порушеної норми права, до неповнолітніх, які вчинили злочини або адміністративні проступки, пов'язані з вандалізмом, може застосовуватися *кримінальна, адміністративна, цивільно-правова або матеріальна відповідальність* [1, с. 437].

Серед основних причин молодіжного вандалізму *на державному і регіональному рівнях* є:

- системна криза держави, економіки, суспільства і особистості;
- зміна цінностей, формування яких відбувається протягом віків;
- економічна поляризація різних прошарків населення;
- пропаганда вандалізму і насильства у ЗМІ;
- контркультура, яка існує в суспільстві;

на місцевому рівні:

- неблагополучне соціальне оточуюче середовище (сім'я, навчальний колектив, неформальні молодіжні об'єднання асоціальної спрямованості);

на груповому рівні:

- ситуативні чинники: екстремальні ситуації, ізоляція, незадоволення очікувань, дискомфортність умов;

на особистісному рівні:

- невихованість;
- соціальний інфантилізм;
- моральна незрілість;

- невірноваженість психіки;
- нездатність до саморегуляції.

До умов виникнення молодіжного вандалізму відносять:

- негативні стилі виховання;
- недостатність виховної роботи з молоддю;
- особливості підліткового віку;
- відчуження від корисних видів діяльності;
- депривацію потреби в самореалізації;
- ситуативні чинники (конфлікти, стреси, які супроводжуються негативними емоційними станами)

В залежності від домінуючого мотиву руйнування виділяють шість типів вандалізму [4]:

1. *Вандалізм як спосіб придбання.* Основним мотивом руйнування є матеріальна вигода. Ця форма вандалізму, по суті, є різновидом крадіжки. Приклади подібних явищ легко знайти в сучасній українській дійсності. Відомо, що значна шкода завдається устаткуванню (обладнанню), яке містить кольорові метали. Знімаються дверні ручки, меморіальні дошки, деталі приладів тощо. Широко розповсюджений цей різновид вандалізму на кладовищах (цвинтарях), коли викрадаються квіти, вінки, золото написів тощо.

2. *Тактичний вандалізм.* Руйнування використовується як засіб для досягнення інших цілей. Наприклад, щоб не допустити зниження цін, знищуються великі партії товару.

3. *Ідеологічний вандалізм.* Цей вид схожий на попередній, і їх іноді об'єднують (ототожнюють). Про ідеологічний вандалізм говорять, коли руйнівник переслідує соціальні або політичні цілі. Об'єкт руйнування має яскраво виражений символічний смисл. Він може означати тип влади, соціальні інститути, якусь соціальну або національну групу. Соціальні революції і катаклізми зазвичай супроводжуються посиленням цього різновиду вандалізму. Руйнування пам'ятників архітектури під час Великої жовтневої Революції носило антимонархічний, антифеодальний і антиправославний характер. Саме ці символи знищувалися особливо ретельно. Лише за період 1917 року зруйновано 25–30 тис. церков і соборів, близько 500 монастирів, знищено не менше 20 млн ікон, 400 тис. дзвонів [4].

4. *Вандалізм як помста.* Руйнування здійснюється у відповідь на кривду або образу. Особливість цього різновиду полягає у анонімності. Образа може бути уявною, а об'єкт руйнування лише зворотно або символічно пов'язаний з первинним джерелом ворожості. Така форма помсти приваблива тим, що вона емоційно ефективна, але дозволяє уникнути особистої сутички. Крім того, об'єкт помсти не завжди досяжний. Деякі дослідники трактують всі різновиди вандалізму як помсту, тобто реакцію у відповідь.

5. *Вандалізм як гра.* Це розповсюджений різновид дитячого і підліткового вандалізму. Руйнування розглядається як можливість підвищити статус у групі ровесників за рахунок прояву сили, спритності, сміливості і нерідко має характер змагання.

6. *Злісний вандалізм* представляє собою акти, викликані почуттями ворожості, заздрощів, неприязні до інших людей і задоволення від завдання шкоди, руйнування.

Вандалізм як явище – динамічна структура, представлена різними стадіями розвитку. На першій стадії акти вандалізму, як правило, епізодичні і зумовлені зовнішніми соціальними чинниками, а також неконтрольованими емоційними реакціями (гнів). На другій стадії акти вандалізму набувають стійкого, повторювального характеру і мотивовані потребою у самоідентичності. На третій стадії

розвитку вандалізм стає переконанням, від матеріальних його форм переходить у вандалізм усвідомлений, духовний.

Схематично структуру актів вандалізму можна представити таким чином (див. рис. 1):

Рис. 1 Структура актів вандалізму

З урахуванням викладеного, а також на підставі результатів проведеного дослідження, підлітковий вандалізм можна розділити на чотири мотиваційні рівні:

перший рівень – несвідомий (мотиви: вихід гніву; вплив алкогольних чи наркотичних засобів; ефект натовпу “як всі, так і я”);

другий рівень – підсвідомий (мотиви: гра; розвага; змагання; наслідування; навіювання);

третій рівень – свідомий, особистісно-психологічний (мотиви: вандалізм – як звичка, самозахист, помста; іноді вандалізм – як побічний наслідок злочину);

четвертий рівень – свідомий, соціально-психологічний (мотиви: самоствердження; протест; помста за образу).

Таким чином, вандалізм, як особливий вид агресії, характеризується руйнуванням об'єктів матеріальної або духовної культури, а також специфічною мотивацією поведінки, при якій руйнівна активність має для індивіда особливий особистісний сенс.

Оскільки вандалізм складне і багатоаспектне соціальне явище, його вивчення вимагає комплексних, більш широких міждисциплінарних досліджень.

У той же час, незважаючи на підвищений інтерес кримінологів, педагогів, психологів, працівників правоохоронних органів до проблеми протидії підліткового вандалізму, значних досягнень у цьому напрямі, на жаль, не спостерігається.

На сьогодні існує лише дві стратегії боротьби з таким негативним соціально-психологічним явищем [5]. Перша стратегія спрямована на усунення можливості руйнування. Друга ж пов'язана з впливом на установки і мотиви потенційних вандалів.

Стратегія усунення можливостей руйнування здійснюється за допомогою таких способів:

1. “Зміцнення мішені”. Спосіб полягає у створенні фізичних бар'єрів для руйнування за рахунок використання більш міцних матеріалів і конструкцій, зменшення кількості деталей, які можна відірвати, відбити і т.п. Треба намагатися

змінити конструкцію таким чином, щоб її руйнування викликало найменше задоволення. Так, наприклад, для боротьби з малюнками і написами рекомендується робити поверхні сталевими, ребристими, шершавими, уникати контрасту ґрунту і верхнього шару. Можливе і повне усунення потенційних об'єктів руйнування. Тактика "укріплення мішені" має суттєві обмеження. По-перше, її реалізація може виявитися дуже дорогою, оскільки потребує використання не серійного, а спеціально створеного устаткування (обладнання). По-друге, зміну дизайну у відповідності до цього способу важко поєднати з естетичними вимогами, аж до того, що естетика дизайну входить у протиріччя з цілями організації. Так, наприклад, школа, оформлена в стилі "укріплення", буде більше схожа на тюрму з мінімумом необхідних меблів, сталевими решітками і бетонними полами. Потретьє, зміцнення конструкцій і деталей може сприйматися як виклик і не знизить, а збільшить вірогідність руйнувань і поламок [6]. Якщо основним мотивом вандалізму є пошук гострих відчуттів, пов'язаних з небезпекою і заборонаю, то можливість покарання може лише посилити притягання такої поведінки.

2. *Оперативний ремонт.* Як раніше вказувалося, поява перших руйнувань різко підвищує вірогідність подальшого руйнування об'єкта. Тому слід швидко усувати дефекти як природного походження, так і тих, які з'явилися з вини людини.

3. *Обмеження доступу.* Пропонується огороджувати уразливий об'єкт від потенційних руйнівників. Використовуються замки, паркани, забори, решітки на вікнах. Усуваються дерева, по яких можна залізти у вікна будівлі. Зменшується кількість рослинності, яка ускладнює огляд і спостереження за об'єктами, покращується освітленість вулиць і приміщень.

4. *Охорона і спостереження.* Ця тактика передбачає як формальний контроль (сторож, охоронні патрулі, сторожові собаки, чергування), так і полегшення можливості неформального контролю (перехожі, службовці установ). Практика показує, що використання приміщення школи у позаурочний час знижує вірогідність вандалізму.

Однак, зважаючи на практичну неможливість повноти реалізації такої стратегії в силу об'єктивних обставин, вона наведена в роботі з інформаційною метою. Більш ефективною, на наш погляд, може бути друга стратегія.

Стратегія впливу на мотиви і установки потенційного руйнівника проявляється у таких способах:

1. *Затримання, покарання, відшкодування шкоди.* В якості покарання можуть застосовуватися штрафи, виключення зі школи, кримінальне переслідування (див. ст. 178; 179; 194; 277; 297; 338 ККУ). Практика показує, що акцент на санкціях зазвичай викликає підвищення рівня вандалізму і агресії, активізуючи цінності сили, протесту і виклику. Одночасне обмеження каральних заходів і схвалення бажаних моделей поведінки знижує вандалізм [7].

2. *Відволікання.* Перенесення можливих деструктивних дій у просоціальне русло. Наприклад, створення спеціальних дошок для написів, залучення рисувальників для оформлення міста і місць відпочинку молоді. Деякі дослідники вважають, що знизити шкоду допомагає більш чітка локалізація простору для дитячих ігор [8]. Важливим способом зменшення руйнувань є інформування про можливості альтернативних дій. Так, наприклад, грубим ударам по телефону, викликаних роздратуванням від поламки, можна запобігти, вказавши адресу організації, куди можна повідомити про несправність [9].

3. *Виховання.* Усвідомлення просоціальних норм поведінки або зміна вже усталених деструктивних мотивів і установок. Під першим розуміється інфор-

мування потенційного вандала відносно ціни і наслідків руйнівних дій. Ці міри сприяють виникненню почуття соціальної відповідальності. За результатами досліджень, проведених Г. Стоепом і Д. Граманом, попередня бесіда з групою школярів, в якій роз'яснювалися правила поведінки в парках, зменшилась кількість небажаних дій на 88 % у порівнянні з контрольною групою. У свою чергу М. Гоук і М. Мерфін стверджують, що розміщення у бібліотеці оголошень, які попереджують про неможливість заміни вирваних сторінок, скоротило псування журналів на 23 % [10]. Інший напрям подібних програм пов'язаний з вихованням почуття причетності до потенційних об'єктів вандалізму. Це участь у прийнятті рішень, співробітництво з адміністрацією, самостійний ремонт будівель школи та ігрових майданчиків.

Паралельно із зазначеними стратегіями (способами і тактиками) боротьби з вандалізмом і додатково до них, вважаємо за доцільне:

– заборонити (або хоча б суттєво обмежити) на телебаченні показ сцен бивств, насилля, жорстокості, вакханалії, аморальності, брутальності;

– відділам кримінальної міліції у справах дітей МВС України, директорам загальноосвітніх шкіл I–III ступенів необхідно прискорити співпрацю і залучення представників Православної Церкви, яка засуджує деструктивну поведінку, правопорушення, злочини, до профілактичної роботи у підлітковому середовищі.

Отже, боротьба з підлітковим вандалізмом має плануватися і здійснюватися на різних рівнях і напрямках. Вона має включати в себе широкий діапазон індивідуальних, загально-виховних, профілактичних, а також каральних заходів. До того ж, профілактика і протидія вандалізму в підлітковому середовищі має здійснюватися за участю усіх правоохоронних органів, їх спеціалізованих служб та закладів освіти і представників громадськості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол. Шемшученко Ю.С.]. – К. : “Українська енциклопедія”, 1998. – Т. 1 : А–Г. – 672 с.
2. Уголовное право России. Части Общая и Особенная : учеб. / Под ред. А.И. Рапога. – М. : Проспект, 2008. – С. 15–16.
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – Ст. 920.
4. *Cohen S.* Destruction of property : Motives and meanings / *Cohen S.* // *Vandalism* / Ed. by C. Ward. – London : The Architectural Press, 1973. – P. 31–32.
5. *Скорородова А.* Вандализм [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http : // www.gumer.info](http://www.gumer.info).
6. *Корягина С.А.* Неформальные группы несовершеннолетних / С.А. Корягина // Российский следователь. – М. : Юристъ, 2009. – № 17. – С. 31–38.
7. *Brewer D.D.* Bombing and burning : The social organization and values of hip hop graffiti writers and implications for policy / *D.D. Brewer, M.L. Miller* // *Deviant Behavior*. – 1990. – V. 11. – № 4. – P. 58.
8. *Кушнар'юв С.В.* Соціалізація й система базових соціальних цінностей неповнолітніх засуджених / С.В. Кушнар'юв // Соціальна педагогіка : теорія та практика. – Луганськ : Вид-во ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2010. – № 1. – С. 52–58.
9. *Moser G.* Everyday vandalism / *Moser G.* // *Vandalism : Behavior and motivation* / Ed. by C. Levy-Leboyer. – Amsterdam : North-Holland, 1983. – P. 75–76.
10. *Stoep G.* The effect of verbal appeals and incentives on depreciative behavior among youthful park visitors / *G. Stoep, J. Gramann* // *Journal of Leisure Research*. – 1987. – № 19. – P. 18–20.

Отримано 23.08.2013